

Grzegorz Trościński
Uniwersytet Rzeszowski

Dawne piśmiennictwo religijne – inspirujące i nadal odkrywane dziedzictwo

Podjęmowane liczne inicjatywy związane z próbą wieloaspektowego opisu sacrum w piśmiennictwie religijnym epok dawnych przybliżają nas do całościowego i syntetycznego ujęcia tego zagadnienia. Wielość zjawisk i liczebność literackich spotkań z sacrum w epokach nas interesujących nadal intryguje i pobudza do stawiania pytań, nie tylko w związku z nowymi znaleziskami, ale i tekstami znanymi, osobnymi czy funkcjonującymi w cyklach, zbiorach, kolekcjach itp., również odnotowanymi a niezapoznanymi, które do tej pory umykały uwadze badaczy, a które zasługują na naukowy ogląd i są nieodzownym składnikiem w ocenie obszaru literatury, jakim jest piśmiennictwo religijne na przestrzeni wieków.

W ponadstuletniej historii badań nad piśmiennictwem religijnym epok dawnych, znaczonej, z jednej strony, pionierską trytomową monografią Aleksandra Brücknera poświęconą średniowiecznej literaturze religijnej w Polsce¹, z drugiej, na przykład, najnowszymi inicjatywami uczonych polskich skupionych wokół projektu o nazwie *Kultura I Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości*, kierowanego przez prof. dr hab. Alinę Nowicką-Jeżową, a obejmującego okres od XV do XVIII w.², czy zaangażowanych w kolejnym przedsięwzięciu: *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*³, mimo nieprzerwanej pracy wielu pokoleń badaczy z Polski i zagranicy, zauważyć można okresy mniej lub bardziej intensywnych działań na rzecz odkrywania i przyznawania interesującemu nas obszarowi piśmiennictwa należytego miejsca w dziejach narodowej kultury. Z pewnością do momentów przełomowych należały prace zespołowe z lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Spośród nich na uwagę zasługują efekty pracy badawczej uczonych tworzących „Pra-

¹ A. Brückner, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. 1–3, Warszawa 1902–1904.

² Zob. <http://www.obta.uw.edu.pl/pl-476> (dostęp: 14. 12. 2014).

³ Zob. <http://www.kasaty.pl/home/> (dostęp: 14. 12. 2014).

cownię staropolską” przy Instytucie Wydawniczym PAX zorganizowaną przez Juliusza Nowaka-Dłużewskiego, którym zawdzięczamy monumentalne edycje polskich średniowiecznych i szesnastowiecznych kolęd⁴, pieśni pasyjnych⁵ i wielkanocnych⁶, tekstów w ujęciu zintegrowanym z muzyką i sztuką plastyczną tych epok. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. z inicjatywy Stefana Sawickiego powołano na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II Zakład Badań nad Literaturą Religijną KUL (kontynuacja pod egidą Towarzystwa Naukowego KUL). Powstała wówczas seria *Religijne tradycje literatury polskiej*, w której niemało miejsca poświęcono, nie bez kozery, religijnemu piśmiennictwu staropolskiemu i oświeceniowemu w jego podstawowych odmianach: poetyckiej, dramatycznej i prozatorskiej⁷. Wymienione przykłady uświadamiają, jak istotnym zagadnieniem w tworzeniu pełnego obrazu dawnej rodzimej kultury i literatury jest piśmiennictwo religijne, stojące u podstaw naszej twórczości literackiej w ogóle i spełniające różnorodne funkcje w dziejach państwa, narodu i chrześcijaństwa na ziemiach polskich, od ideowych i utylitarnych religijno-chryścianaizacyjnych, poprzez informacyjno-katechizujące i artystyczno-językowe, do patriotyczno-narodowych.

Nikogo też specjalnie nie trzeba przekonywać do pożytków płynących z dalszej naukowej penetracji tego bogatego treściowo obszaru, wszak nurt religijny dawnego piśmiennictwa stanowi bodaj najobszerniejszy pod względem ilościowym materiał, wewnątrznie zróżnicowany, obfitujący w teksty o wysokim poziomie artystycznym i zjawiska pozwalające uchwycić cechy nie tylko epok, ale (może przede wszystkim) zrozumieć paradygmat, kształtujący indywidualne autorskie spotkania z sacrum, odkryć wspólne bogate erudycyjnie źródła i wyobrazeniowe przestrzenie kształtujące formy obecności człowieka w dialogu z Transcendencją oraz sposoby pozwalające

⁴ *Kolędy polskie. Średniowiecze i wiek XVI*, zebrał i oprac. S. Nieznanowski, oprac. historycznoliterackie J. Nowak-Dłużewski, oprac. językowe tekstów polskich M. Karplukówna, identyfikacja tekstów łacińskich H. Kowalewicz, oprac., tekstów łac. D. Turkowska, oprac. muzyczne K. Wilkowska-Chomińska, oprac. ikonograficzne Z. Rozanow, całość red. J. Nowak-Dłużewski, t. 1–2, Warszawa 1966.

⁵ *Polskie pieśni pasyjne. Średniowiecze i wiek XVI*, zebrał i oprac. M. Korolko, oprac. językowe J. Puzynina przy współudziale T. Dobrzyńskiej, oprac. paleograficzne H. Kowalewicz, całość red. J. Nowak-Dłużewski, t. 1–2, Warszawa 1977.

⁶ *Polskie pieśni wielkanocne. Średniowiecze i wiek XVI*, zebrał i oprac. M. Korolko, oprac. językowe J. Puzynina przy współudziale T. Dobrzyńskiej, oprac. paleograficzne H. Kowalewicz, wstęp ikonograficzny W. Rączkowski, całość red. J. Nowak-Dłużewski, t. 1–2, Warszawa 2001.

⁷ *Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki i P. Nowaczyński, Lublin 1983; *Dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska i W. Kaczmarek, Lublin 1991; *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska i K. Dybciak, Lublin 1993; *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanowski i J. Pelc, Lublin 1994; *Religijność literatury polskiego baroku*, red. Cz. Hernas i M. Hanusiewicz, Lublin 1995; *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995.

określić Nienazwane i Niewyraźalne. Nie znaczy to, że kierunek dociekań odnosi się wyłącznie do metafizyki czy kultury, bynajmniej, gdyż, jak pisał przed laty Roger Caillois „zagadnienie sacrum dotyka jakiejś głębokiej i istotnej rzeczy w człowieku”⁸; religia przecież uobecnia się w nim jako podmiocie identyfikującym siebie w związku z sacrum i konstytuującym wobec tejże kategorii własną tożsamość, nawet przy indyferencji względem spraw religijnych, gdyż pozostaje w bezpośredniej łączności z kulturą, a ta właściwie bez określonych form religijnych praktycznie nie występuje.

Po stuleciu wielorako ukierunkowanych tematycznie badań oraz przy zróżnicowaniu metodologicznym wiele obszarów dawnego piśmiennictwa religijnego posiada bogatą bibliografię, dokumentującą zarówno osiągnięcia edytorskie, jak i ustalenia historycznoliterackie i językoznawcze. Jednak, jak pokazują studia zamieszczone w oddawanym w ręce Czytelników numerze „Tematów i Kontekstów”, istnieje nadal wiele obszarów wymagających nie tylko pogłębionej refleksji czy rewizji dotychczasowych ustaleń, ale również podstawowego rozpoznania opartego na badaniach archiwalnych, przynoszących i dziś wiele zaskakujących efektów. Bez tych ostatnich działań niemożliwym byłoby – choć to oczywiście truizm, jednak świadomie wprowadzony, by podkreślić wagę tego typu prac w tworzeniu całościowego obrazu – wypowiedanie się o np. duchowości epok, konfesyjności nurtów i literatury określonych kręgów czy to społecznych, czy wyznaniowych lub środowiskowych. Tematyczne i kontekstowe spotkania z sacrum potraktowane zostały przede wszystkim w aspekcie historycznym (choć odnotować należy również rozważania natury teoretycznoliterackiej), przy czym tematy opracowane przez Autorów dotyczą w przeważającej większości piśmiennictwa stuleci XVI, XVII i XVIII, a zauważalny brak studiów poświęconych średniowieczu rekompensowany jest kontekstowymi odwołaniami do kultury piśmienniczej wieków średnich obecnymi w licznych artykułach i tworzącymi w ten sposób pełniejszy obraz dawnej religijności poświadczonej w tekstach, uwierzytelniającymi również powszechny, prawdziwy przecież pogląd, że mimo różnic wynikających z odmian czasu wspólnotowe i prymarne pozostaje poszukiwanie odpowiednich sankcji w świętej Księdze i autorytetach posiadających akceptację Kościoła.

Niniejszy numer, poświęcony staropolskiemu i oświeceniowemu piśmiennictwu religijnemu, zachowując układ stałych części, wprowadza równocześnie nowe podziały tematyczne w obrębie studiów zgromadzonych pod tematem numeru. Odpowiadają one w ogólnym zarysie poruszanej problematyce i ułatwiają Czytelnikowi rozpoznanie zakresu tematycznego publikowanych prac, zakresu szerokiego, bogatego i wartościowego pod względem naukowej odkrywczości, ustalenia historycznoliterackie i teoretyczne, a nawet językoznawcze. Poszczególne działy obejmują: zagadnienia inspiracji biblijnych w literaturze staropolskiej oraz studia poświęcone

---

⁸ R. Caillois, *Człowiek i sacrum*, tłum. A. Tatarkiewicz i E. Burska, Warszawa 1995, s. 17.

przekładowi *Pisma Świętego – Biblii Brzeskiej*, problematykę modlitw poetyckich i religijnego piśmiennictwa medytacyjnego oraz zakonnego i szkolnego, kaznodziejstwa oraz retoryki, studia poświęcone omówieniu tekstów podejmujących korelacje tematyki mądrości i świętości, rozumu i wiary, a także religijności polskiej, sarmackiej. Tematy poszczególnych działów są w swym ogólnym charakterze tylko hasłami wywoławczymi, a zamieszczone artykuły niejednokrotnie wykraczają w podejmowanej problematyce szczegółowej poza zakreślony tematyczny obszar, co sprawia, że prezentowane studia, tkwiąc w głównym nurcie rozważań, poszerzają go.

Zarówno kategoria piśmiennictwa religijnego, jak i literatury religijnej są dyskusyjne ze względu na niejednoznaczność tychże terminów, niesprecyzowane wyznaczniki, rozległość tematyki. Zagadnienie to przykuwało uwagę literaturoznawców, a każdy badacz, zajmujący się literaturą religijną, odczuwa zapewne potrzebę uściślenia tych kategorii, dookreślenia zakresu, wskazywania kryteriów wyodrębniających tę część dokonań literackich spośród ogółu piśmiennictwa⁹.

Otwierające szereg rozpraw studium Andrzeja Borowskiego *Pius vates*, usytuowane poza podziałem tematycznym, stanowi niejako znakomite wprowadzenie do ogólnych rozważań nad literaturą religijną. Autor poddał oglądowi podstawowe pojęcia, jak „literatura religijna”, „pisarz religijny”, „poeta religijny”. Odślaniając ich zakres znaczeniowy oraz stopień rozpowszechnienia, zwrócił również uwagę na nieostrość stosowanych powszechnie w literaturoznawstwie i dyskursie kulturowym terminów, podkreślił wagę terminologicznych uściśleń, szczególnie istotnych dla warsztatu krytycznego badacza literatury dawnej. Krakowski uczony, definiując „literaturę religijną” i „poetę religijnego”, rozpatrzył różnorodne kryteria: tematyczne, stylistyczne, genologiczne, światopoglądowo-ideologiczne i wykazał ich nieprzydatność w klasyfikowaniu dzieł literackich do kategorii religijnych. Jakże zatem kryteria są najbardziej adekwatne do opisu „literatury religijnej”? Odpowiedź na to i wiele innych podstawowych pytań odnajdzie łaskawy Czytelnik w omawianym studium, a szerzej, również w całym tomie.

Pierwszą część numeru wypełniają artykuły poświęcone przekładowi i inspiracjom biblijnym. Szczególnie wyróżnia się w tym względzie „bloczek okolicznościowy” zawierający studia nad *Biblią Brzeską* powstałe w 450. rocznicę publikacji translatorsko-edytorskiego Radziwiłłowskiego monumentu. Jubileuszowe słowo wstępne pióra Wacława Waleckiego, oprócz rocznicowych uwag, zawiera istotne postulaty badawcze, które wyznaczają kierunek naukowych poszukiwań odnoszących się do *Biblii Brzeskiej*. Jubileuszowy zbiór inicjuje studium Tomasza Nastulczyka poświęcone listowi dedykacyjnemu Mikołaja Radziwiłła potraktowanemu jako wyraz programu

⁹ Zob. S. Sawicki, *Religia a literatura. Zarys problematyki badań*, w: tenże, *Z pogranicza literatury i religii. Szkice*, Lublin 1978, s. 7–23; M. Jasińska-Wojtkowska, *Problemy identyfikacji religijności dzieła literackiego*, w: *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 53–64.

ideowego *Biblii Radziwiłłowskiej*. Autor ukazał wartość dedykacji w kontekście refleksji nad *Pismem Świętym* i praktyki protestanckiego humanizmu biblijnego, odsłonił subtelne gry perswazyjne prowadzone na płaszczyźnie nadawca – odbiorca, kształtujące wymowę ideową dedykacji i określające oczekiwania względem adresata, króla Zygmunta Augusta. Z kolei Łukasz Gołębiowski poddał oglądowi interpretacje wybranych części *Pieśni nad pieśniami*, jakie wylaniają się z tekstu argumentów oraz marginaliów *Biblii Brzeskiej*. Dopełnieniem okolicznościowych studiów jest artykuł Klaudyny Szewczyk poświęcony omówieniu formy typograficznej *Biblii Brzeskiej* w kontekście szesnastowiecznych druków polskich i europejskich oraz renesansowej estetyki. W obrębie tego działu znalazło się również studium Krystyny Krawiec-Złotkowskiej przypominające wybrane zagadnienia walki duchowej i fizycznej w kilku utworach Wacława Potockiego: *Pojedyńku rycerza chrześcijańskiego...* oraz *Enchiridion militis Christiani* i *Judycie*, zagadnienia istotne, ponieważ – jak pisze Mirosława Hanusiewicz-Lavallee – „Wolność bowiem kulminowała w cnocie męstwa, była wciąż [...] panowaniem nad afektami i własnymi słabościami, ale też wezwaniem do męczeństwa, do tego, by złożyć siebie w ofierze dla wyższych wartości – Boga, ojczyzny. Stąd niedaleko już do idei i obrazów charakterystycznych dla formacji zwanej katolicyzmem sarmackim, gdzie żołnierz Chrystusowy stawał się w istocie żołnierzem Rzeczypospolitej, której porządek winien był odwzorowywać idealny ład boski”¹⁰.

W drugiej części niniejszego numeru zebrano wypowiedzi poświęcone utworom modlitewnym i medytacyjnym. Otwiera ją studium Jana Okonia dotyczące odkrywania dawnych i nowych treści w *Modlitwie za Ojczyznę (według ks. Piotra Skargi)*. Uczony wskazał skomplikowane drogi kształtowania słynnego tekstu, opisał relacje wiążące *Modlitwę za Ojczyznę* z utworami Piotra Skargi oraz przywołał bogatą tradycję modlitw za ojczyznę, wykazując dużo późniejsze pochodzenie tego utworu. Zaproponowany przez autora tytuł omawianego dzieła oddaje istotę problemów atrybucyjnych. Zapomnianemu zbiorowi autorstwa wileńskiego jezuitę Walentego Bartoszewskiego zatytułowanemu *Bezoar z łez ludzkich czasu powietrza morowego*, wydanemu po raz pierwszy w 1624 r., poświęciła uwagę Monika Pasek. Autorka omówiła pieśni zbioru oraz ukazała szeroki kontekst wypowiedzi na czas morowego powietrza. Modlitewnikami z XVII i XVIII w. zajęła się w swym artykule Anna Malińska, która sporządziła przegląd wypowiedzi, nawiązujących swymi tytułami do budowy bądź funkcji zegara. Dokonała przeglądu znaczeń terminu „pobudka” i jego genologicznej tradycji, tematycznego zakresu ekscytarzowych odmian piśmiennictwa. Jednak przede wszystkim omówiła dzieła, które w zamierzeniu miały pobudzać wiernych do pobożności, aktywizować ich życie

---

¹⁰ M. Hanusiewicz-Lavallee, *Wstęp*, w: *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, red. M. Hanusiewicz-Lavallee, Warszawa 2009, s. 10–11.

duchowe oraz inspirować do realizowania chrześcijańskich zadań i celów. Z kolei językoznawca Kazimierz Ożóg zajął się zbiorem *Pieśni nabożnych* Franciszka Karpińskiego i zbadał teksty pod kątem ich relacji do kultury. Rzeszowski uczony skupił się w analizie językowej na warstwie leksykalnej, problemie retoryczności i emocjonalności utworów oświeceniowego twórcy. Jako ostatni w tej części naszego numeru umieszczony został artykuł Małgorzaty Marcinkowskiej omawiający, jak zapowiada tytuł, ludzkie pragnienia, trudy i obawy w oświeceniowych modlitwach poetyckich.

Kolejną część noszącą orientacyjny tytuł *Piśmiennictwo zakonne* otwiera artykuł Wiesława Pawlaka stanowiący prezentację sylwetki i twórczości mało znanego pisarza, bazylianina, unickiego biskupa chełmskiego, Jakuba Suszy. Badacz z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego zaprezentował piśmiennictwo unickiego autora, na które składają się utwory hagiograficzne i historia cudownego wizerunku Matki Boskiej Chełmskiej. Syntetyzującym zarysem życia, twórczości i postaw artystycznych jest również studium Radosława Rusnaka poświęcone dominikaninowi, kaznodziei, pisarzowi i tłumaczowi z przełomu XVII i XVIII w., Janowi Alanowi Bardzińskiemu. W rozciągniętej na trzy dekady twórczości translatorskiej tego pisarza odsłaniane są przez autora pracy cechy warsztatu pisarstwa Bardzińskiego, jego postawy wobec uprawianej przez siebie literackiej sztuki. Badacz omówił przede wszystkim adaptacje na język polski dzieł starożytnych, które w dorobku Bardzińskiego zajmują miejsce szczególnie ważne, nie pomijając przy tym dzieł teologicznych. W niniejszej części znalazła się również jedyna w całym tomie edycja krytyczna nieznanego rękopiśmiennego dialogu szkolnego z końca XVII w. poświęconego tajemnicy Eucharystii autorstwa studentów kolegium jezuickiego w Orszy, opracowana przez Romana Krzywego i Aldonę Sieradzką. *Głosy pięci zmysłów* to, jak piszą wydawcy, przykład szkolnego retorycznego ćwiczenia, *exemplum* określonego modelu kształcenia, w którym profil religijny pozostawał nadrzędnym wobec kształcenia humanistycznego. Jest to również utwór, który egzemplifikuje barokowe zainteresowania tematem zmysłów i ich udziału w procesie poznawania prawd wiary, a jednocześnie poszerza badawcze spektrum nad topiką pięciu zmysłów o nowy, nieznan dotychczas utwór. Diariuszowi obłóczyn księżnej Teofili Wiśniowieckiej z roku 1753 u dominikanek lwowskich poświęcił swe studium Michał Kuran. Autor omówił szczegółowo części okolicznościowego zbioru oraz budowę relacji i estetyczno-ideowe treści towarzyszące uroczystości. W artykule piszącego niniejsze wprowadzenie opisana została zawartość niedostatecznie znanego badaczom literatury staropolskiej rękopiśmiennego kancjonału z początków XVIII w., należącego do zbiorów benedyktynek sandomierskich i przez to zgromadzenie wykorzystywanego w praktykach religijnych. Znajdujące się w nim pieśni średniowieczne, szesnasto- i siedemnastowieczne stanowią interesujący i wartościowy materiał do poznania zarówno duchowości benedyktynek posoborowej formacji, jak również sandomierskiego konwentu oraz zasobu staropolskich pieśni religijnych.

W prezentowanym numerze nie mogło zabraknąć również studiów podejmujących temat kaznodziejstwa i retoryki. Zagadnieniom tym poświęcony został artykuł Marii Wichowej omawiającej *Kazanie na Miłościwe Lato abo Jubileusz* autorstwa Piotra Skargi. Badaczka zarysowała formy religijne związane z obchodzeniem Roku Odpuszczenia, określiła jego znaczenie w kontekście religijności chrześcijańskiej, a przede wszystkim poddała wnikliwej analizie tekst wzorcowego kazania królewskiego kaznodziei. Zagadnień retorycznych *sensu stricto* dotyczy interesujący rekonesans Olgi Cyganok omawiający miejsce elogium w ukraińskich traktatach retorycznych z końca XVII i pierwszej połowy XVIII w. Autorka zaprezentowała zagadnienie w oparciu o bogatą egemplifikację wypowiedzi pochodzących z rękopiśmiennych retorycznych kompendiów szkolnych.

Nierozzerwalne związki filozofii i religii stanowią ważny temat w dyskursie literackim dawnego piśmiennictwa, bowiem jest to jeden z podstawowych problemów w określaniu światopoglądu człowieka danych czasów oraz odkrywaniu duchowego pejzażu epok. Jak istotne jest to zagadnienie, przekonują chociażby dzieje europejskiego i polskiego neostoicyzmu¹¹, wzajemne odniesienia wiary i rozumu, filozofii i chrześcijańskiej etyki czy procesy racjonalizacji sacrum tak przecież trwałe w Europie od średniowiecza do czasów współczesnych. W niniejszym numerze w obrębie części zatytułowanej *Mądrość i świętość, rozum i wiara* zaprezentowano studia poświęcone chrystianizacji wizerunków mędrców dawnych w *Żywotach filozofów* Marcina Bielskiego (Estera Lasocińska), postaci Bedy Czcigodnego w polskim piśmiennictwie religijnym XVI–XVIII w. (Bernadetta Puchalska-Dąbrowska) oraz religijnym aspektem cenionego w swoim czasie kompendium wiedzy jezuickiego pisarza Wojciecha Bystrzonowskiego zatytułowanego *Informacyja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka*, ogłoszonego po raz pierwszy w roku 1743 (Grzegorz Raubo).

Ostatnią część, usytuowaną w obrębie głównego tematu numeru, wypełniają studia, których problematyka oscyluje wokół zagadnienia religijności sarmackiej utrwalonej w tekstach literackich oraz pozatekstowych formach i przejawach pobożności, na które złożyło się, na przykład, powstawanie lokalnych kultów maryjnych i świętych patronów na Rusi Czerwonej po najazdach tatarskich, o czym pisał Andrzej Gliwa. Autor omówił skomplikowane procesy kulturowo-religijne związane z najazdami tatarskimi w XVII w. na ziemię południowo-wschodnie Rzeczypospolitej, przedstawił zmieniający się pod ich wpływem krajobraz kulturowy i mentalny ludności, czego wynikiem był dyskurs religijny o wyraźnych rysach antytatarskich czy, ogólniej, antymuzułmańskich. Oprócz spojrzenia historyka umieszczone zostały w tej części numeru trzy studia historycznoliterackie. Monika Drożdżewicz zajęła się obrazami biczowania Chrystusa w wybranych mesjadach

---

¹¹ Zob. E. Lasocińska, „Cnota sama z mądrością jest naszym żywotem”. Stoickie pojęcie cnoty w poezji polskiej XVII wieku, Warszawa 2003.

pasyjnych z XVII w. W swoim artykule omówiła obrazy cierpień Zbawiciela z kilku barokowych mesjad oraz towarzyszące im metafory i symbole w kontekście pism egzegetycznych, tekstów mistycznych i apokryfów. Dariusz Piotrowiak przedstawił z kolei przejawy sarmackiej religijności w relacjach cudzoziemców odwiedzających Rzeczpospolitą w XVIII w., obserwujących, jak ujęła kwestię Agnieszka Czechowicz:

to, co na zewnątrz i co najbardziej przyciąga wzrok, czyli sarmacką estetykę sacrum: teatralizację życia religijnego, wystawność obrzędów i nabożeństw, triumfalizm sztuki kościelnej, przepych ceremoniałów pogrzebowych zdradzający monumentalność wyobraźni funeralnej, inwazję żywiołu *inhonesti* w przestrzeń rytuału, kult eucharystyczny, pełen wschodniej ekspresji kult świętych wizerunków, wielki renesans pielgrzymek obejmujący lokalne, bliskie sanktuaria [...] silną polonizację religijnych wyobrażeń¹².

W ostatnim artykule tego działu tematycznego zagadnienia religijne w *Stefanie Czarnieckim* Kajetana Koźmiana omówił Łukasz Zabielski, który poddał analizie ojczyste *heroicum* autora słynnych ód.

W części poświęconej interpretacjom i rozprawom nad Prusowską lekturą *Zdań i uwag* Adama Mickiewicza pochylił się Jarosław Ławski. Jego studium jednak znacznie wykracza poza temat zaznaczony w tytule, gdyż jest to przejmująco głęboka analiza wieloznaczności wpisanych w Mickiewiczowski tekst, odsłaniająca spójność tego intrygującego po dziś dzień utworu dopiero na poziomie symbolicznego wyobrażenia, odkrywanego przez specyficznym nastrojonego ducha odbiorcy tekstu wieszczka. Z odsłaniania Prusowskiej lektury projektującej znaczenia tekstu płynie nauka wieloraka, a tej, mniemam, czytelnik numeru ciekaw jest niezmiernie. W anglojęzycznym studium Barbary Niedzieli i Grzegorza A. Kleparskiego oglądowi poddane zostały typy kobiece w wybranych utworach Egdera Allana Poe. Sprzeczne ujęcia portretów kobiecych w jego twórczości są rezultatem przyjęcia męskiej optyki prowadzącej do niezrozumienia fenomenu kobiecej osobowości.

W dziale recenzji i przeglądów Maciej Pieczyński omówił edycję staropolskich przekładów *Poema de vanitate mundi* niemieckiego jezuita Jakuba Baldego, dokonaną przez Marię Kozłowską. Julian Maślanka natomiast objął refleksją publikację Czesława Kłaka poświęconą znakomitemu polskiemu uczonemu Stanisławowi Pigionowi, a Dorota Korwin-Piotrowska zrecenzowała książkę Mariusza Pisarskiego zatytułowaną *Xanadu. Hiper-tekstowe przemiany prozy*.

Część poświęconą sprawozdaniom i komunikatom rejestrującym życie Instytutu Filologii Polskiej UR otwiera wspomnienie pośmiertne poświęcone Profesorowi Józefowi Nowakowskiemu, jednemu z twórców rzeszowskiej polonistyki, pierwszemu kierownikowi Zakładu Literatury Polskiej XX Wieku i Teorii Literatury, nakreślone przez Stanisława Uliaszka. Trzy następne sprawozdania poświęcone zostały omówieniu inicjatyw naukowych i sukcesów

---

¹² A. Czechowicz, *Katolicyzm sarmacki*, w: *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, s. 191.

Zakładu Literatury Staropolskiej i Polskiego Oświecenia UR. Pierwsze, napisane przez Artura Timofiejewa, traktuje o współorganizowanej przez Zakład międzynarodowej konferencji naukowej „*Rozmyślanie przemyskie – świadectwo kultury literackiej i religijnej średniowiecza z perspektywy wieków*”. W kolejnych Roman Magryś omawia konferencję „Stanisław Orzechowski – pisarz polityczny. W pięćsetlecie urodzin”¹³ oraz nagrodę w konkursie na najlepszą książkę akademicką w roku 2014.

Zgromadzone w niniejszym tomie studia, zarówno tematyczne, poświęcone staropolskiemu i oświeceniowemu piśmiennictwu religijnemu, jak również innym zagadnieniom historycznoliterackim i krytycznoliterackim, stanowią interesujące i wartościowe spojrzenie w głąb zagadnień literackiej kultury wieków minionych i z pewnością przyczynią się do jej bardziej wnikliwego poznania. Z nieskrywaną radością pragniemy również podkreślić, że w historii nie tylko czasopisma „Tematy i Konteksty”, ale i wcześniejszego periodyku historycznoliterackiego rzeszowskiej polonistyki „Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Rzeszowskiego. Serii Filologicznej. Historii Literatury”, którego nasze pismo jest kontynuacją, jest to pierwszy numer tematyczny poświęcony studiom nad staropolskim i oświeceniowym piśmiennictwem.

Old-Polish and 18th Century Religious Literature as an Inspiring and still Undiscovered Heritage

Summary

The present issue of our journal is devoted to Old Polish and Enlightenment religious literature as well as themes and conventions of religious literature. The articles show a rich tradition of such works. The broad scope of topics demonstrates diverse literary research. The articles are devoted to defining such terms as “religious literature” and “religious poet”, as well as to translations and biblical inspirations, prayers and meditations, monastic authors and their works, hymnals, sermons and the rhetoric, the matter of faith and reason, and a Sarmatian religion. The present issue of “Tematy i Konteksty” (“Themes and Contexts”) also includes the papers devoted to interpretations of 19th century literature, reviews, reports and announcements. The authors of studies are scholars from a range of academic institutions in Poland.

Key words

Old-Polish literature, Enlightenment, religious literature, “Themes and Contexts”, authors of issue 4(9)2014

Słowa kluczowe

literatura staropolska, oświecenie, literatura religijna, „Tematy i Konteksty”, autorzy numeru 4(9) 2014

---

¹³ Zob. *Stanisław Orzechowski – pisarz polityczny*, red. J. Musiał, Przemysł–Kraków 2014.